

Petrus Plancius

Op 21 september 2002 heeft een verre voorvader van menig lezer van *Huberiana* een plaatsje tussen de sterren verworven. De International Astronomical Union (IAU), een wereldwijde organisatie van sterrenkundigen, besloot die dag een planetoïde of asteroïde officieel de aanduiding (10648) *Plancius* = 4089 P-L te geven. Zij voorzag die van de volgende toelichting: “*Petrus Plancius (Pieter Platevoet, 1552- 1622) was a Dutch theologian, astronomer, navigator and appointed cartographer to the new Dutch East India Company. Plancius depicted the 12 new southern constellations on a globe he constructed in 1598.*”

Een leuke aanleiding dus om wat te vertellen over dit illustere familielid!

door Urijan Poerink

Planetoïden zijn kleine planeetjes, in afmeting variërende van enkele honderden meters tot duizend kilometer in doorsnede, die in grote getale rond de zon wentelen. De meeste bevinden zich tussen Mars en Jupiter, maar er zijn exemplaren die in de buurt van de aarde kunnen komen.

De ontdekker of ontdekkers van een planetoïde mogen aan de IAU een voorstel voor een naam van het object doen. De hier besproken planetoïde is al in 1960 ontdekt door het echtpaar C.J. van Houten en I. Van Houten-Groeneveld, beiden sterrenkundigen, op foto's die met een

grote telescoop zijn gemaakt door de astronoom T. Gehrels. Het voorstel om Plancius te vernoemen is afkomstig van mevrouw Van Houten-Groeneveld.

Plancius familie van ons?

Plancius is een voorvader van Wilhelmina de Vriese, die in 1786 trouwde met Ulrich J. Huber. Deze echtelieden zijn de stamouders van de Groningse Hubertak en ook de voorouders van alle thans levende leden van de Friese Hubertak (zie *Huberiana 1998-1*, blz. 19 e.v.).

De toelichting op de naamgeving van de planetoïde is heel summier: Petrus Plancius was theoloog, astronoom, zeevaartkundige en kaartenmaker van de Nederlandse Oost Indische Compagnie en de

V.O.C. En hij construeerde een globe van de sterrenhemel, waarop hij twaalf nieuwe sterrenbeelden introduceerde en van namen voorzag. Maar over Plancius is natuurlijk veel meer te vertellen, want hij was op alle vakgebieden waarin hij zich had bekwaamd, spraakmakend en gezaghebbend.

Plancius de theoloog

Petrus Plancius werd in 1552 als Pieter Platevoet geboren in Dranoutre, een dorp in West-Vlaanderen. Zijn vader was poorter van Belle, het rechtsgebied waartoe Dranoutre behoorde.

Hij ging theologie, geschiedenis en talen studeren in Duitsland en Engeland en waarschijnlijk verdiepte hij zich toen ook in de exacte wetenschappen. Vader Platevoet moet rijk zijn geweest -hij kon zijn zoon immers in het buitenland laten studeren- en ook Petrus zou ook een vermogend man worden.

In 1576 rondde Petrus zijn studie af en een jaar later trok hij naar Mechelen, Brussel en Leuven om daar *“onder het Cruyce den Ghe-cruysten Christum te prediken”*.

In die steden bouwde hij kruiskerken. In 1778 werd hij geroepen om in Brussel openlijk het evangelie te verkondigen, wat hij heeft gedaan totdat de Hertog van Parma de stad in 1885 innam. Daarmee kwam een einde aan de Hervormde godsdienst in Brussel. De stad sloot een ak-

koord met Parma, maar Plancius durfde niet te blijven *“wel wetende, dat hy seer int ooghe des Princes van Parma was ende aller der ghenen die bij ofte omtrent hem waren”*. Hij ontvluchtte Brussel in soldatenkleding en kwam terecht in Bergen op Zoom.

De hervorming ging door toedoen van Parma in de Zuidelijke Nederlanden geheel verloren, maar zij won terrein in het noorden, vooral na de toetreding van de Noordelijke Nederlanden tot de Unie van Utrecht en de afzwering van Koning Philips II (1579).

Plancius en veel collega-predikanten die uit Vlaanderen moesten vertrekken, konden dan ook vrij gemakkelijk werk vinden in nieuwe gemeenten in Noord-Nederland. Hij werd in 1585 beroepen in Amsterdam. Hij nam dat beroep voorwaardelijk aan, omdat hij zich gebonden voelde aan Vlaanderen. Plancius keerde echter nooit naar zijn geboorteland terug.

In Amsterdam ontpopte Plancius zich als een rechtszinnige dominee die met hart en ziel de Calvinische beginselen aanhing en met grote felheid iedereen bestreed die niet zo dogmatisch was als hijzelf. Zijn jarenlange strijd tegen dwalingen en andersdenkenden -in het bijzonder zijn collega Jacobus Arminius- en de strijd om de kerkorde en de belijdenis, werd niet alleen uitgevochten in de Nationale Synode en de vele

Een coyt verhael/ hoe ende in wat maniere die
Gommariffen van Hol-

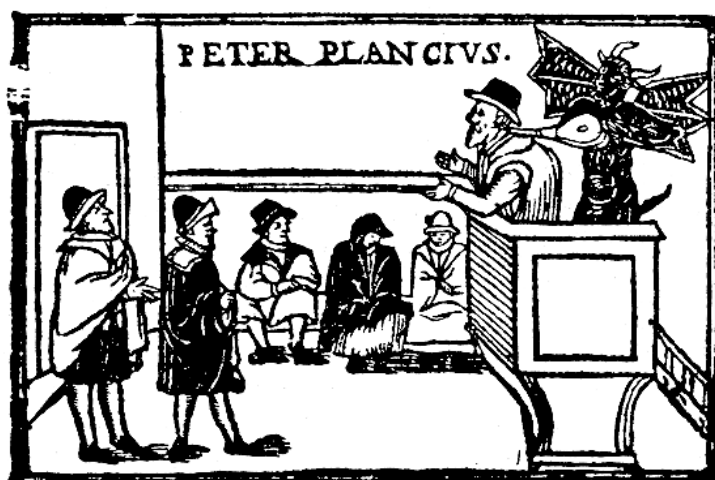
lant/Hemelen eerde willē innemen met eenē flach/
Daer die Leere ende Professie van Plancius/ soo sal Roemen
en het gheheele Roomsche Rijk vergaen / en die Gommariffen
sullen alleen blijven staen.

En nae die Leere van Calvinius die nu in die

Synode beuesticht wort

soo is Godt die oorsaeck van alle sonden die van
den Duvel ende die menschen ghedaen worden/ soo dat
Lucifer in den Hemel sal gaen soo hebben sy bouen
ende beneden.

Ghesteldt in Rijme, ende Ghemaect door
een Lieff-hebber.

**T'Antwerpen/By Abraham Verhoeven/op de
Lombaerde Weste/in de gulde Sonne 1619.**

Pamflet uit 1619 van de Remonstranten te Antwerpen, voorstellende Plancius met zijn hoge rug op de preekstoel terwijl de duivel hem in de oren blaast wat hij moet zeggen.

raakte ook rechtstreeks de Staten van de provincies en de Staten-Generaal. Deze twisten tussen de Remonstranten en Contra-Remonstranten werden uiteindelijk in het voordeel van de laatsten beslist. Plancius moet als een der voormannen van de Contra-Remonstrantse beweging worden beschouwd. Hoe de naar Antwerpen gevluchte Remonstranten over hem en zijn medestander (en dus ook streng-Calvinistische) Franciscus Goramus dachten, blijkt wel uit een titelblad van een pamflet. De afbeelding stelt Plancius voor met zijn hoge rug op de preekstoel, terwijl de duivel hem in de oren blaast wat hij moet zeggen.

Plancius werd ook betrokken bij de Bijbelvertaling. De Synode van 1618-1619 besloot het vervaardigen van een nieuwe overzetting van de Bijbel uit de oorspronkelijke talen. Plancius werd gekozen tot een der revisoren bij de vertaling van het Oude Testament. Zijn aandeel in dit werk zal gering zijn geweest, want hij stierf in 1622, terwijl pas in 1635 begonnen is aan het drukken van de Bijbel.

Plancius de 'eertcloot-schrijver'

Ondanks zijn intensieve bemoeienissen met geloofsaangelegenheden, had Petrus Plancius tijd om zich enthousiast bezig te houden met heel andere zaken: geografie en astronomie. Met zijn werkzaamhe-

De benaming *Remonstranten* (latere aanduiding van de Arminianen, aanhangers van Jacob Arminius) is afgeleid van 'Remonstrantie', een verzoekenboek dat in 1610 door Van Oldebarnevelt bij de Staten van Holland werd ingediend. Hierin werd om revisie der belijdenis verzocht en in vijf geloofsartikelen het gevoelen der Remonstranten t.a.v. de Gereformeerde beschikingsleer uiteengezet. Ook in kerkelijke zaken erkende de Remonstranten het gezag der overheid.

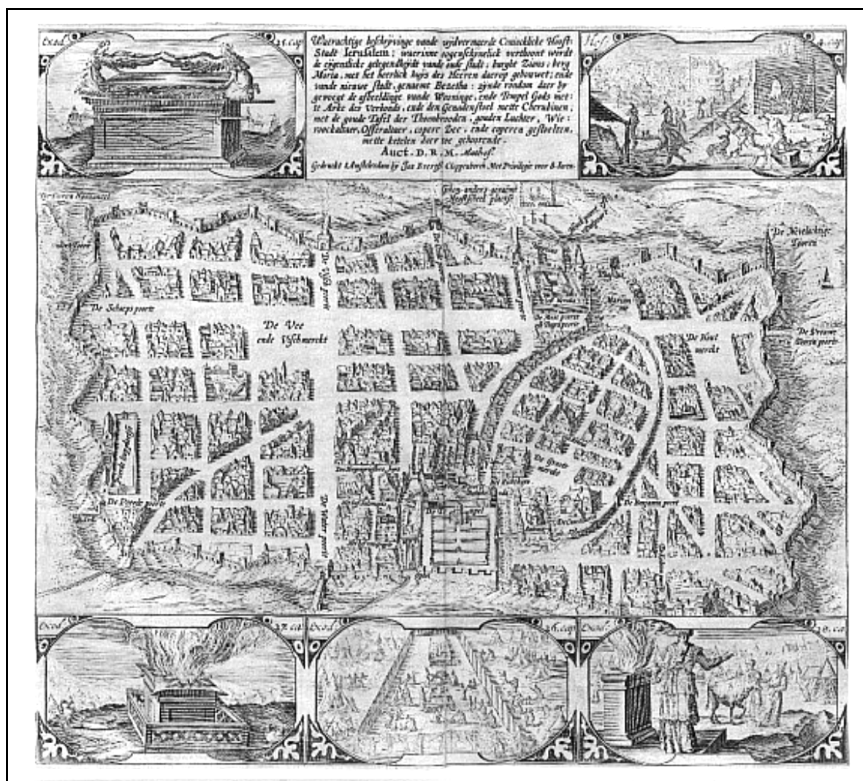
Hun tegenstanders, de 'Gomaristen', later '*Contra-remonstranten*' genoemd, antwoordden met een *Contraremonstrantie* (1611).

Tenslotte werden de Remonstranten door de Synode van Dordrecht (1618-1619) veroordeeld en uitgebannen.

uit: *De Kleine W.P.* 1952

den op deze gebieden is hij wereldberoemd geworden en ook in onze tijd geniet hij nog veel faam

In 1925 schreeft Baudartius over hem: "*D. Petrus Plancius en is niet alleenelick seer ervaren gheweest in Theologia, ofte in de wetenschap der heyliger Schrift, maer hij is oock in Chronologia Sacra & prosima, als ooc in verscheydene vreemde talen seer expert gewheest, als mede in alle Mathematische wetenschappen, ende besonderlick in Astrologia, ende in Geographia, blijckende uyt verscheydene voortreffelijcke syne*

Deze zeer zeldzame kaart, getiteld 'Waerachtige beschryvinge Jerusalem', toont Jeruzalem in Romeinse tijd. Hij is in 1590 uitgegeven door Plancius en Jan Evertss Cloppenburg en behoort tot de vroegste Bijbelkaarten van Plancius die bewaard zijn gebleven.

wercken ende caerten, by namen uyt die groote algemeyne Wereltskaerte, welcke hy Ano 1592 in druck heeft uytghegeven, nae de welcke na der hand andere van verscheydene Caertsnyders sijn ghemaect. Wt liefde tot het Vaderland ist dat hy sijne Geographischen wetenschappen meest heeft beherticht, gelijc hy dan is gheweest de principaelste Autheur ende aendryver vande voortreffelijcke ende wijt vermaerde Oost-Indische Compag-

nie.

Op syne Caerten ende instructien syn de eerste schepen derwaerts ghevaeren: Ende zijn oock nog vele Iaeren na der hand gheene tot Schippers of stuyrlieden derwaerts geadmitteert, dat die te voren by den selve Plancius waren gheexamineert, ende getuychenisse van hem hadden, datse daert toe bequam bevonden waren. Mede zijn op syne instructien ende Caerten verscheydene andere memorabele

andere vaerten aen ghevanghen, door welcke verscheydene ende wijt streckende vaerten tot Rijckdom, macht ende reputatie dese Vereenighde Nederlanden ghecomen zijn, is alle de wereldt kennelijck.”

De inspanning van Plancius als geograaf en kaartenmaker was van enorm belang voor de opbloei van de jonge Republiek der Verenigde Nederlanden, die bezig was een groot koloniaal bezit op te bouwen. Immers, zonder betrouwbare (zee)kaarten en goede opleiding en instructies konden de zeelieden de wereldzeeën bedwingen noch de routes naar de verre koloniën vinden.

Om de kaarten te kunnen vervaardigen, maakte Plancius niet alleen gebruik van andermans materiaal. Hij was het intellectuele middelpunt van Hollandse expedities naar de Oost en de West, die werden uitgevoerd door (beroemde) ontdekkingsreizigers als Hudson, Willem Barentz en Jan May.

Ja, ook de beroemde tochten van zeevaarder Willem Barentz in 1594, 1595 en 1596 -breed uitgemeten in onze geschiedenisboeken- waren bedacht en voorbereid door Plancius. Het doel van die reizen was het vinden van een noordoostelijke doorgang naar Indië, doch telkens stuitten de schepen op de ijsmassa's in de Noordelijke IJszee.

Op zijn laatste reis wist Barentz samen met Jacob Heemskerk het eiland Nova Zembla te bereiken, waar het tweetal en hun mannen werden gedwongen te overwinteren. Op de terugreis overleed Barentz als gevolg van alle ontberingen.

In 1591 droeg Plancius een grote wereldkaart op aan de Staten-Generaal, die voor deze kaart in 1592 een octrooi van 12 jaar verleenden aan de uitgever. Het was *“eene geographische en hydrografische caerte der ganscher werelt, waerinne alle landen, steden, plaetsen ende zeeën onder haren behoirl. graden der lengte ende breede zijn gesteld; de capen, voorgeberchten, hoofteden, havens, ondiepten, sanden ende clippen opt scherpste betrocken ende affgebeeldet, zijn daarbij gevuecht de compassen ende streecken der winden”*.

Onder aan de kaart is in het Frans *“een cortte verclaringe vande eygenschappen der lantschappen ende volcken”* gegeven.

In 1614 construeerde Plancius een aardglobe, in die tijd een niet geringe prestatie.

De zeevaarders waren destijds bekend met het kompas. Ze hadden ook ontdekt, dat de kompasnaald

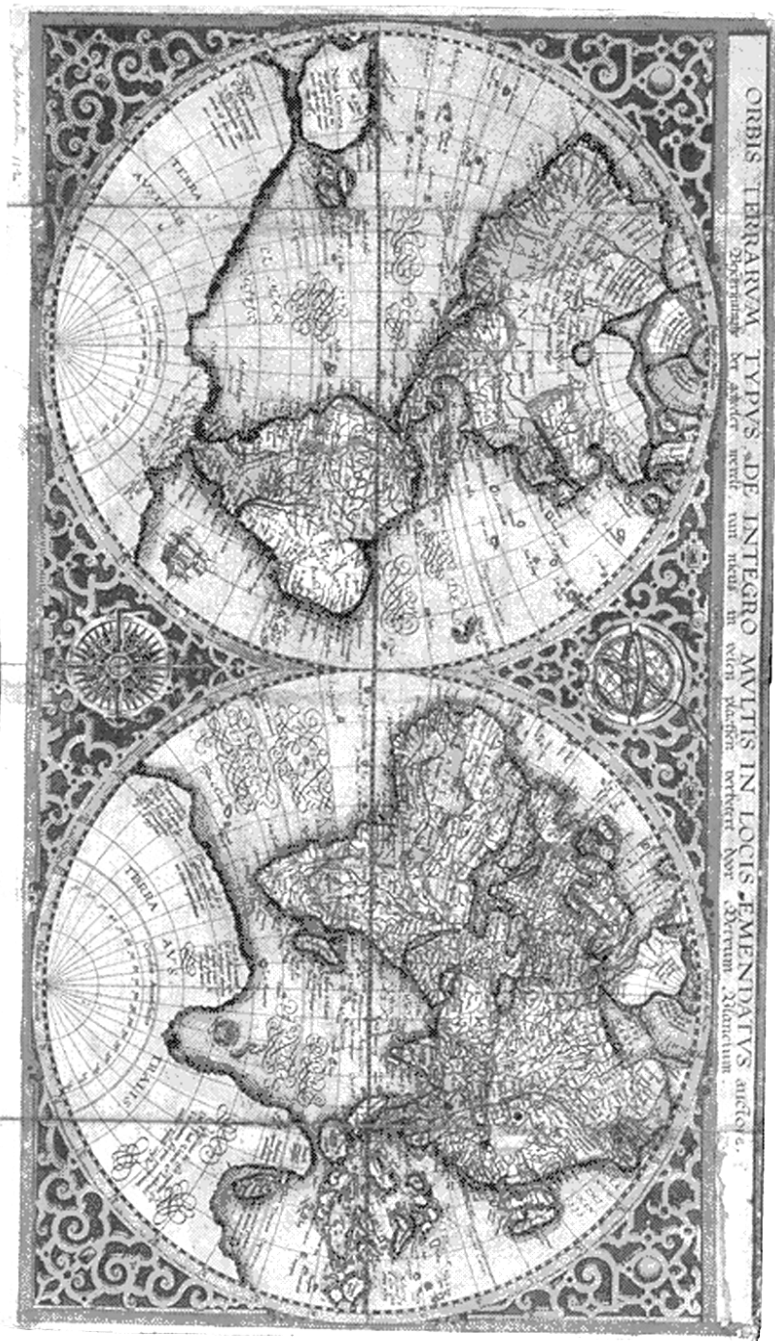

Zeevaartkundige les van Plancius.

afwijkingen vertoont; die wijst niet altijd precies het noorden aan, maar vertoont afwijkingen naar het oosten of naar het westen, afhankelijk van de plaats waar men zich bevindt. Het was voor hun van levensbelang, dat ze wisten hoe groot de afwijking is, waar ze ook voeren. Een verkeerde interpretatie van de naaldwijzing kon betekenen dat ze een haven niet zouden vinden of, erger, zouden verdwalen op de oceaan.

Plancius maakte dus een studie van het kompas. Het *'Vyfde Bovck des*

Eertclootschrifts van de Havenvinding' laat niet onvermeld, dat stuurlieden die dankzij de 'tafel der naaldwijzingen' landen en haven kunnen vinden, dat te danken hebben aan Plancius: *"Van de oirsaeken deser onghereghelde afwijking, sal t'sijnder plaets gheseyt worden in den Hemelloop, te weten inden loop des Eertcloots als Dwaelder [Planeet]. Maer om dese en ander bepalinghen noch bequamelicker te verclaren, soo sal ick beschrijven de volghende tafel de naeldwijsinghen, ghelij-*

De wereldkaart van 1591 van Plancius, opgedragen aan de Staten-Generaal.

Huberiana 2003,1

ckse tot ettelicke plaetsen dadelick bevonden worden, welke den Hoochgheleerden Eertclootschrijver [Geograaf] Heer Petrus Plancius deur langduerigen arbeyt, en niet sonder groote costen by een vergaert heeft, uijt verscheyden houcken des Eertbodems, so wel verre als na ghelegen: Sulcx dat als de Stierlieden int ghemeen deur dese manier Landen en Havens sullen vinden, soo wel als eenighe int besonder die alree gevonden hebben, den selven Plancius ghehouden mach worden voor een der voornaemlickste oirsaken van dien.”

Plancius de sterrenkundige

Plancius maakte niet alleen land- en zeekaarten, maar ook kaarten van de sterrenhemel. De kunst van het navigeren aan de hand van de sterren is onontbeerlijk voor een stuurman en was altijd een der belangrijkste vakken op elke zeevaartschool (misschien nog wel, hoewel moderne navigatiemiddelen en -sattelieten de jacobsstaf en sextant allang aan de kant hebben geschoven). Nu was de noordelijke sterrenhemel in de eeuwen voor Plancius al behoorlijk in kaart gebracht, maar de meeste koloniën lagen rond of onder de evenaar, waar andere sterren aan de hemel staan dan bij ons. Voor zeevaarders die zich in de 16^e en 17^e eeuw op de zeeën en oceanen van het zuidelijke halfrond

waagden, was de sterrenhemel aldaar niet dezelfde als die waarmee ze in Europa vertrouwd waren.

Ook hier nam Plancius geen halve maatregelen. Hij gaf zeelui astronomische lessen en hij liet de sterren van het zuidelijke halfrond in kaart brengen. Hij vervaardigde aan de hand daarvan nauwkeurige sterrenkaarten, die hij vervolgens publiceerde en met de schepen meegaf. Hij gaf namen aan figuren die door heldere sterren lijken te worden gevormd, en zo verrijkte hij het firmament met twaalf nieuwe sterrenbeelden. Tegenwoordig tellen de noordelijke en zuidelijke sterrenhemel samen 88 sterrenbeelden. Slechts drie daarvan zijn overgenomen van Plancius: Giraf (Camelopardus), Duif (Columba) en Eenhoorn (Monoceros).

Plancius en de V.O.C.

In 1598 mislukte een poging om een Verenigde Oostindische Compagnie op te richten. Wel werden twee Amsterdamse maatschappijen samengevoegd tot één: de Oude Compagnie.

De eerste vloot van deze compagnie telde acht schepen en zette op 1 mei 1598 koers naar de Indische Archipel. De totale inleg van de bewindhebbers in deze compagnie bedroeg 768466.5.8 ponden, waaraan Plancius en zijn participanten maar liefst 51333.16.0 ponden bijdroegen.

In 1602 werd de Vereenigde Oost-

indische Compagnie (V.O.C.) opgericht. Zij verkreeg van de Staten-Generaal een octrooi, dat inhield dat zij in Oost-Indië een vrijwel onbeperkt gezag kreeg, dat gebruikt kon worden om zo groot mogelijke handelsvoordelen te verwerven. De V.O.C. moest een einde maken aan de moordende concurrentie tussen de vele rederij- en die zich met de lucratieve handel in specerijen bezighielden. Bovendien kon de vereniging een stuk beter de Portugeze vijand weerstaan dan iedere maatschappij afzonderlijk.

De oprichting van de V.O.C. had veel voeten in de aarde, want men hield in die tijd niet van monopolies. Maar het bleek een succesformule, die de Nederlanden binnen de kortste keren tot een der rijkste en machtigste mogendheden ter wereld maakte.

Plancius was kartograaf van de V.O.C., maar van zijn werkzaamheden in die hoedanigheid is niet veel bekend. Toch moet hij talrijke kaarten hebben gemaakt, gelet op de vele reizen die werden ondernomen en de uitgestrekte gebieden waar de compagnie haar activiteiten ontplooiden.

Hij hielp ook met het uitzenden van vloten. Zo werd op 29 november 1605 besloten *“datmen Plancius ouer zyne moeyten ende devoir gedaen vande voyage vande vlote van Matelieff sal vereeren naer ouder gewoonte met de somme van*

hondert ponden Vlaemsch.”

Plancius wordt door sommigen beschouwd als de vader van de zending. Hij gaf de zeevaarders niet

Petrus Plancius afgebeeld op een postzegel van 70 cent.

alleen kaarten, tabellen en navigatie-instrumenten mee, maar ook bijbels voor de schepelingen. Voorts stuurden rederijen op zijn aandringen geestelijke verzorgers mee met de vloten. De eerste Gouverneur-Generaal van Oost-Indië kreeg van de V.O.C. instructies omtrent de bekering van ‘onchristenen’.

Het gezin Plancius

Plancius was gehuwd met Johanna Geubels, bij wie hij één dochter en zeven zoons had. Zes zonen, Daniel, Jeremias, Petrus, Antonius, Isaacus en Jacobus, werden predikant en zijn dochter trouwde met een predikant. Een zoon stierf tij-

Het gedenkteken voor Pieter Platevoet of Petrus Plancius in zijn geboorteplaats Dranouter (voorheen Dranoutre).

dens zijn verblijf aan de universiteit van Leiden.

Plancius stond goed aangeschreven bij het stadsbestuur van Amsterdam, wat onder meer blijkt uit het feit, dat aan zijn zoons studiebeurzen van de stad werden toegekend, hoewel de magistraat wist dat Plancius gefortuneerd was.

Slot

Plancius overleed in Amsterdam op 15 mei 1622 op zeventigjarige leeftijd. Hij werd niet begraven in de Nieuwe Kerk, maar op de algemene begraafplaats, omdat hij een tegenstander was van het begraven in de

Kerk.

Euwen later wordt een klein hemellichaam naar hem genoemd. Hij kreeg tijdens zijn leven al veel erkenning voor zijn grote verdiensten op uiteenlopende gebieden, maar van een dergelijk eerbetoon had hij nooit kunnen dromen. Hij wist namelijk wel veel van het uitspannel, maar van planetoïden had hij nog nooit gehoord; de eerste werd pas in 1800 ontdekt.

Bron: 'Petrus Plancius, Theoloog en Geograaf', J. Keuning, 1946.

